

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Laihonen, Petteri

Title: Book review: CSERNICSKÓ ISTVÁN: Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © Debrecen University Press 2020

Rights: CC BY-NC 3.0

Rights url: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.hu>

Please cite the original version:

Laihonen, P. (2020). Book review: CSERNICSKÓ ISTVÁN: Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből. *Magyar nyelvjarasok*, 57, 187-191. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2019/13>

BAKER, COLIN–PRYS JONES, SYLVIA 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd.

Harc a „kisebbség” szó ellen — Nemzetstratégiai konferencia Budapesten. URL: <https://felvidek.ma/2014/03/harc-a-kisebbssegq-szo-ellen-nemzetstrategiai-konferencia-budapest/> (2020. január 15.).

LANSTYÁK ISTVÁN 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.

MISAD KATALIN 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda.

KUSALA ORSOLYA
ORCID: 0000-0002-7639-7994
Comenius Egyetem, Pozsony
kusala2@uniba.sk

CSERNICSKÓ ISTVÁN: **Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből.**
Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal
Nyelvészeti Kutatóközpont, 2019. (240 lap)

Csernicskó István legújabb kárpátaljai tanulmánygyűjteménye egyben a magyar nyelvre vonatkozó nyelvitájkép-kutatások első monográfiája. A kötet kiváló bevezetés a kortárs nemzetközi nyelvitájkép-kutatások elméleti, módszertani és alkalmazási kérdéseibe. A könyv emellett széleskörű nyelvpolitikai ismereteket közvetít többek között az egykori Szovjetunió vagy a mai Ukrajna nyelvpolitikájáról, illetve a ruszin nyelv gazdasági hasznáról. Csernicskó István egyedülállóan gazdag többnyelvű szakirodalmat ismertet, elemzése a nyelvek közötti vagy többnyelvű anyagokat részletes és összehasonlító keretben tárgyalják.

A magyar nyelvű nyelvitájkép-kutatások elindulását a 2010-es évek elejére datálhatjuk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Többnyelvűségi Kutatóközpontja 2013-ban szervezett műhelykonferenciát A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép címmel, amely sokat lendített a magyarországi és a szomszédos országok magyar nyelvvel (is) foglalkozó kutatásain. Ugyanakkor előtte is történtek már kísérletek nyelvitájkép-adatbázisok építésére és a vizuális nyelvhasználat rendszerszerű számbavételére, például a Termini kutatóhálózat tagjai részéről. Csernicskó István az elsők között kezdte el gyűjteni a forrásként szolgáló fényképeket, és szerepelt az említett konferencia meghívott előadói között is. (A konferencia programja megtekinthető az alábbi címen: [http://www.nytud.hu/nyelvitajkep.](http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/))

Mint sokan mások, Cserniczkó István is hozzákapcsolta a nyelvitájkép-kutatásait korábbi vizsgálataihoz, azaz nyelvpolitikai és — szűkebb pátriájához igazodva — kárpátaljai témák terén további mélyfúrásokat célzott meg immár a vizuális nyelvhasználat perspektívájából. A bevezetőben („Előszó helyett”) ezt a három témakört általános formában mutatja be. A könyv gerince hét tanulmányból áll össze, ezek egy része továbbfejlesztett és magyar nyelvűvé alakított változata nemzetközi folyóiratokban — például a *Language Policy*-ban — angolul megjelent cikkeinek.

Az első írás talán azért kapta ezt a fontos pozíciót, mivel egy igen speciális nyelvitájkép-területről szól: a papírpénzek nyelvpolitikai elemzéséről. A témaválasztás egyszerre természetes, ugyanakkor nemzetközi téren ritka is. Ennek kapcsán Cserniczkó István rámutat a nyelvi tájkép mélyebb elméleti és minőségi értelmezésére, amely meghaladja a szokványos feliratok nyelveinek statisztikai leltározását. Az egész kötet ilyen és ehhez hasonló leleményes és részletes kvalitatív elemzések összefüggő gyűjteménye.

A Kárpátalján hivatalosan használatban volt „hazai” papírpénzekben összesen 27 nyelv jelenik meg. Ezen összes nyelv használatára részletes nyelvpolitikai magyarázatot kapunk. Cserniczkó István megvilágítja többek között azt is, hogy miért volt az osztrák–magyar korona „magyar” oldala egynyelvű, de az 1923-ban bevezetett pengő többnyelvű. Cserniczkó István gazdagon illusztrált történeti elemzést is kínál. Ebben a részben olvashatunk például arról, hogyan mutatkozott meg a szlovák nyelv „megszületése” a pénzekben, vagy arról, hogyan és miért tűnt el a karjalai nyelv a szovjet rubelről. Az alapos tanulmány több mélyfúrást is tartalmaz: örvendetes például, hogy számba veszi azokat a nyelveket is, amelyeknek számos beszélője van ugyan, de ezek egyetlen papírpénzen sem szerepelnek. Az izgalmas téma további kutatási irányokat is megnyit, egy újabb tanulmány keretében például érdemes lenne komplex elemzést készíteni a tárgyalt pénz nemek szimbólumhasználatáról és annak viszonyáról a szöveges részekhez.

Kárpátalja számos változást megélt már, több országhoz, birodalomhoz csatolták 1919 óta, voltak önállósodási kísérletei is; ezek mindegyike más-más hivatalos nyelv(ek)et hozott magával. Mindazonáltal egyes nyelvek beszélői és bizonyos nyelvek pórul jártak a huszadik századi történelem során. A második tanulmány ezeket a változásokat ragadja meg a nyelvi tájkép segítségével: nagyon gazdag képi anyagot elemez, például átnyomtatott bélyegeket, átmeneti és lefestett feliratokat, a nyelvi közelmúlt előkerült emlékeit. Ebben a tanulmányban a szellemesen bemutatott átmeneti nyelvi tájkép nyelvpolitikáját talán még jobban be lehetett volna ágyazni egy specifikusabb elméleti keretbe, noha más hasonló tanulmányok hiánya indokolhatja a változásra koncentráló általános vizsgálatot is.

A harmadik tanulmány az időszerű ukrán–oros nyelvpolitika kérdéseit vizsgálja. Cserniczkó István ebben a részben rendkívül alaposan értékeli a Szovjetunió nyelvpolitikáját Kárpátalja szempontjából. Igen részletes képet kapunk az ukrán

nyelv hivatalos használatáról a Szovjetunió fennállásának időszakában. A tanulmány amellet érvel, hogy a jelenlegi konfliktus több ukrain szerzőt, kutatót is arra késztetett, hogy a valóságnál rosszabb fényben fesse le az ukrán nyelv „elnyomását” a szovjet időkben. Megvilágítja, hogy mivel az orosz volt a birodalomban használatos *lingua franca* — azaz a nemzetek közötti érintkezés nyelve —, továbbá a „világforradalom nyelve”, ezért aki a birodalomban (vagy a keleti blokkban) nagyobb politikai, gazdasági vagy műveltségi mobilitással kívánt bírni, annak jól kellett oroszul tudnia. Az ukrán nyelv használata a politikai életben nacionalizmus gyanús partikularitást szimbolizált, nem pedig az ezen a téren előírt szocialista internacionalizmust. Ugyanakkor sokféle területen használták a szovjet tagköztársaságok nyelveit, és az ukrán nyelv (és nemzetiség) ezek implicit rangsorában előkelő helyen szerepelt. A hivatalos dokumentumok többsége pedig ukrán–orosz kétnyelvű volt a szovjet időben, ahogyan azt a cikk gazdag képi anyaga is bizonyítja.

A cikk érdekes és egyedülálló betekintést kínál a magyar nyelv Szovjetunióban való nyilvános használatába. Leginkább olyan falvakban – elsősorban a határ menti településeken – jelentek meg kétnyelvű feliratok, amelyekben a magyarság többségben volt. Ott is leginkább politikai plakátokon vagy iskolai környezetben lehetett találkozni magyar nyelvű nyelvi tájképpel, viszont a hivataloktól távol tartották a magyar nyelvet.

A nyelvi aktivizmus megjelenik a kárpátaljai magyarok körében is, ugyanakkor előfordul a magyar nyelvi tájkép elleni beavatkozás vagy „szabotázs” is. A magyar nyelvű feliratot odafestik, ahonnan szerintük hiányzik, vagy nem az általuk kívánt formában van feltüntetve (például *Szürte* helyett *Siurte* szerepel), illetve átfestik ott, ahol az ellenaktivisták szerint nem kell magyar nyelven kiírni valamit. Ezek az akciók jellegzetesen a helységnevtáblákkal kapcsolatban történnek. Ezek a törvényesség határát súroló cselekvések azt mutatják, hogy egyrészt a kárpátaljai magyarok igényt tartanak a magyar helységnevek magyar helyesírás szerint való feltüntetésére a kárpátaljai helységnevtáblákon. Egy kisebbség nyelvi megmaradását, fejlesztését elég nehéz elérni ott, ahol az emberek maguk nem tesznek azért, hogy a nyelvük megjelenjen a nyilvános térben is.

A nyelvi tájképben megjelenő szövegek nemcsak hivatalos üzeneteket közvetítenek, hanem többségükben a gazdasághoz kapcsolódnak, valamilyen üzlethelyiségbe csalogatnak, brandet és márkanevet építenek, vagy termékeket reklámoznak. Ilyenkor fontossá válnak a világnyelvek, mivel ezekkel lehet bővíteni a lehetséges gazdasági üzenetek fogadónak körét például a turistákkal, illetve ugyanezeket a feliratokat több országban vagy akár az egész világon is lehet használni, továbbá a világnyelv használata nemzetköziséget, „nyugati életérzést”, megbízhatóságot, minőséget és hasonló hozzáadott értékeket sugároz azok körében is, akik nem is értik az adott világnyelvet.

Kárpátalján jelenleg két világnyelv uralkodik, az angol és az orosz. A munkamegosztásuk a következő: az angol a szimbolikus lingua franca, az orosz a funkcionális. Az angolt gyakran a nyugati értékrendhez kapcsolják: többek között a demokrácia és fejlődés a vélt tulajdonságai az angol nyelvű feliratokkal hirdett dolgoknak. Az angolt gyakran igyekeznek minél láthatóbbá tenni, különösen akkor, amikor nem hordoz információt, hiszen többnyire csupán emocionális tartalmat közvetít. Ezt jelzi az is, hogy egy angol nyelvű szöveg vagy angolos hangzású üzletnév mellett a gyakorlati tudnivalók (például a nyitvatartási idő) többnyire nem angolul szerepelnek. Az orosz nyelvet viszont továbbra is sokan beszélik, és így közvetítő nyelvként használják Kárpátalján is, viszont a hozzá fűződő negatív érzelmi töltet miatt a nyilvános használata inkább másodlagos vagy rejtett.

Ebben a tanulmányban szó esik arról is, hogy a magyar nyelv milyen összefüggésben és jelentésekben fordul elő például a turisztikában. Emellett megtudhatjuk, hogy milyen nyelvek tudása segítené a kárpátaljai magyarok boldogulását a gazdasági szférában. Végül Csernicskó István azt is fejtegeti, hogy a magyar nyelv tanulása egyre népszerűbb Kárpátalja szláv lakossága körében. A magyar nyelv presztízse talán éppen Kárpátalján a legmagasabb a Magyarországgal szomszédos országok közül. A tanulmány konklúziója az, hogy a magyar nyelvet beszélőknek jók a gazdasági kilátásai Kárpátalján, de csak abban az esetben, ha ehhez más nyelvek ismerete is társul.

A hatodik tanulmány az előző tematika folytatása. Górcső alá veszi a ruszin nyelvet, amellyel csak a gazdasági szférában találkozhatunk a kárpátaljai nyelvi tájképben. Ugyanakkor a ruszin nyelv a mindennapi nyelvhasználatot illetően a többség nyelve a régióban. A ruszin nyelvet azért nem ismerik el Ukrajnában, mivel a hivatalos történetírás szerint 1947-ben Kárpátalja azért került Ukrajnához (Szovjet Ukrajna részeként), hogy az ukránokat egyesítse. A ruszin nyelv elismerése így megbontaná az ukrán nyelv és nemzet egységét, és romba döntené az ukrán nemzeti narratívát.

A globalizáció elterjedése valamelyest gyengíti a nemzeti narratívákat, és teret nyit a lokális narratíváknak, így a ruszin nyelv nyilvános használatának is. A globális világban az emberek újra a gyökereiket keresik, és fontosabbá válik a helyi identitás és az autentikusság, így felértékelődnek a nyelvjárások is. A ruszin mint ukrán nyelvjárás is elfogadottá válik ebben a keretben, így ma például éttermenévként és hasonló helyzetekben a regionális ízek, a kultúra szimbólumaként is funkcionálhat. Csernicskó István kitér az ukrán tudósok ruszinra vonatkozó nézeteire is, amelyek alapján nem várható, hogy a mai felfokozott nemzetpolitikai helyzetben elismerjék a ruszin nyelvet Ukrajnában is.

Az utolsó tanulmány a legújabb ukrainai nyelvpolitikai fejleményről szól, amely befolyással van a nyelvi tájképre is. Az ukrán parlament 2015-ben a szovjet örökséggel való teljes leszámolásra vállalkozott, amikor megszavazta az

úgynevezett „dekommunizációs” törvényt. Ennek a nyelvi vonatkozásai főleg névváltoztatásokat eredményeztek, még nagyvárosokat is átneveztek, de legnagyobb számban az utcanevek megváltoztatását vonta maga után. Csernicskó István megemlíti, hogy a felülről jövő erős nyelvpolitikai változással az ukrain emberek többsége nem értett egyet, és véleményében megosztott volt. A jelen nyelvpolitikával talán azért sem értenek egyet maradéktalanul Ukrajna állampolgárai, mert a hivatalos szervezeteknek nehéz volt egyértelműen negatív vagy pozitív történeti személyeket találniuk a közterületek elnevezéséhez. Igaz, arra nem tér ki a tanulmány, hogy vajon miért akarják ennek ellenére továbbra is személyekről elnevezni például az utcákat. Csernicskó István konklúziója az ukrain emlékezetpolitikai eseményekről a következő: „a nyelvi tájkép felülről, rendeleti úton véghezvitt átalakítása nem feltétlenül lesz elegendő ahhoz, hogy Ukrajna homogén nemzetállammá váljék” (205).

A kötet lezárásaként Csernicskó István levonja a következtetéseket, amelyekben főleg a nyelvitájkép-kutatás összefüggéseire, relevanciájára és fontosságára hívja fel a figyelmet. A kötet egyik erénye abban rejlik, hogy a magyar nyelvitájkép-kutatásokat új irányzatokkal gazdagítja. A bemutatott tanulmányok nagy hozzáértésről és tájékozottságról tanúskodnak, és nem csupán nemzetközi minták átvételéről van bennük szó, hanem egyedi, alkalmazott nyelvitájkép-kutatásokat olvashatunk. A tanulmányok néha elmerülnek a részletekben, és egy részük kisebb önálló tanulmányként is megjelenhetne (például a kárpátaljai magyarok nyelvtudása, a ruszin nyelv helyzete Kárpátalján stb.). Csernicskó tanulmányai a többnyelvűségről szólnak, és a nyelvek sokaságát elemzik. Így elkerülik azt a csapdát, hogy a kárpátaljai nyelvi tájképet csak a magyar nyelv szempontjából vizsgálják — vagyis a környezetétől elszigetelve —, hiszen néha több figyelmet kap a ruszin, az ukrán, az orosz, az angol vagy éppen a jiddis és a romani nyelv, mint a magyar.

A tanulmányokból én magam is sokat tanultam, mivel olyan érdekes témákról olvashatunk bennük, melyekről kevés információval rendelkezünk (például a magyar nyelvi tájképről a Szovjetunióban). A kötetet elsősorban azoknak a figyelmébe ajánlom, akik szeretnék megismerni a nyelvitájkép-kutatások módszereit, témáit; vagy akik szeretnék megérteni az ukrain közelmúlt fejleményeit és ezek hatásait Kárpátaljára; továbbá azoknak, akik tájékozódni szeretnének a Magyarországgal szomszédos legnagyobb és legnépesebb országról, Ukrajnáról és annak magyar kisebbségi tömbregiójáról, Kárpátaljáról.

PETTERI LAIHONEN
ORCID: 0000-0002-3914-0954
University of Jyväskylä
petteri.laihonen@jyu.fi